

μέτρο παρὰ φύσιν. Ὡστε στὸν ἄνθρωπο, τὸ ἀρτιώτερο γέννημα τῆς φύσης, μιὰ πού δὲ διακατέχεται ὀλοκληρωτικὰ ἀπὸ τὸ νοῦ, δὲν εἶναι καὶ ὀλοκληρωτικὰ πραγματοποιημένη ἡ μορφή του. Τὰ ὄντα τείνουν πρὸς τὴ μορφή τους καὶ αὐτὴ ἡ τάση εἶναι καίτι ἀντίστοιχο μὲ τὸν πλατωνικὸ ἔρωτα, ἀφοῦ ἡ μορφή, πού εἶναι ἡ αἰτία τῆς ζωῆς καὶ τῆς κίνησης, ἀκίνητη καὶ ἀναλλοίωτη ἢ ἴδια στὴν σταθερότητά της.¹⁾ αὐτὴ κινεῖ τὴν ὕλη, «κινεῖ δὲ ὡς ἐρώμενον».²⁾ Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ, ὅσο καὶ ἂν εἰδικὰ λέγεται γιὰ τὴν ὕψιστη μορφή, ἰσχύει γιὰ ὅλες τὶς ἄλλες μορφές τῆς ζωῆς.

§ 14. Ἐντελέχεια. Ἡ κατάσταση τῆς τελειότητας, ὅπου τὸ ὄν θάχε ὀλοκληρωτικὰ πραγματώσει τὴ μορφή του, ὅπου θάχε συντελεσθεῖ ὅλη ἡ τροχιά τῆς κίνησής του πρὸς τὴ μορφή του ὀνομάζεται ἐντελέχεια, γιατί τότε τὸ ὄν πιά ἔχει τὸ ἴδιο τὸ τέλος ἐντός του, συμπύπτει μὲ τὴ μορφή του. Κάθε ὄν συγκεκριμένο ἔχει ἕνα μιὰ συγκεκριμένη ἐντελέχεια.³⁾ Στὴν ἔννοια τῆς ἐντελέχειας ὀλοκληρώνεται ἡ ἔννοια τῆς γένεσης, πού ἐκεῖ σταματᾷ, γιατί ἐκεῖ γίνεται ὅ,τι εἶναι νὰ γίνει. «Τὸ δὲ δυνάμει εἰς ἐντελέχειαν βαδίζει»⁴⁾ καὶ τὸ ὄν ἐκεῖ φυσικὰ σταματᾷ τὴν κίνησή του. Μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἐντελέχειας ὀλοκληρώνεται ἔτσι τόσο ἡ ἔννοια τοῦ ὄντος ὅσο καὶ ἡ ἔννοια τῆς γένεσής του.

§ 15. Τελολογικὴ συγκρότηση τοῦ σύμπαντος. Ἀλλὰ ὅσο καὶ ἂν οὐσία εἶναι τὰ συγκεκριμένα ὄντα, καθὼς κινουῦνται πρὸς τὴν ἐντελέχειά τους, δὲν μπορεῖ σ' αὐτὰ νὰ σταματήσῃ ὁ φιλόσοφος. Ἡ ἀπειρότητά τους ἀνήκει σ' ἓναν ἐνιαῖο κόσμον καὶ κάποια σχέση καὶ τάξη πρέπει νὰ ὑπάρξει ἀνάμεσά τους. Τὴν τάξη αὐτὴ τὴν ἔδωσε ἡ βασικὴ μορφή τῆς σκέψης τοῦ Ἀριστοτέλη, ἡ τελολογία, κληρονομιά καὶ αὐτὴ, καθὼς ἰδίως σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο θὰ φανεῖ, τῆς πλατωνικῆς σκέψης.

νεται, ὁμοίως ἂν ἔχοι καὶ ἐν τοῖς φυσικοῖς καὶ τὰ τέλει ἀμειψήματα ἐκείνου τοῦ ἐνεκά του».

1) Περὶ ψυχῆς 426 α 9 «... ἡ ποιησις καὶ ἡ πάθησις ἐν τῷ κίεοντι, ἀλλ' οὐκ ἐν τῷ ποιῶντι».

2) Μεταφ. 1072 β 8.

3) Γιὰ τὸν ὄρο ἐντελέχεια δὲς Zeller 360 σημ. 1, 321 σημ. 1, B r a n d i s ἐνθ. ἀν. σ. 178, J a e g e r ἐνθ. ἀν. 409 κ. ε.

4) Φυσ. 257 β 7.

Ὁ Ἀριστοτέλης παρατηρεῖ στὰ ὄντα, πὼς ἡ «κυρία φύσις» των¹⁾ εἶναι ἡ μορφή, δηλαδή ὁ σκοπός. "Ἄν ὅμως αὐτὸ ἰσχύει γιὰ κάθε συγκεκριμένο ὄν, τὸ ἴδιο θὰ ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ σύμπαν· «εἰ δ' ἐν ζώῳ τοῦτο δυνατόν γενέσθαι, τί κωλύει τὸ αὐτὸ συμβῆναι καὶ κατὰ τὸ πᾶν; εἰ γὰρ ἐν μικρῷ κόσμῳ γίνεται, καὶ ἐν μεγάλῳ».²⁾

Ἀνάμεσα στὰ στοιχεία ποὺ ἀπαρτίζουν τὸ σύμπαν θὰ ὑπάρχει τελολογικὴ σχέση. Κάθε τι θὰ εἶναι ὕλη ποὺ θὰ ὑπάρχει γιὰ μιὰ μορφή· κάθε τι θὰ εἶναι μέσο γιὰ ἓνα σκοπὸ. Καὶ ἓνα στοιχεῖο ποὺ εἶναι σκοπὸς ἄλλου στοιχείου, μπορεῖ μὲ τὴ σειρά του νὰ γίνῃ μέσο ἑνὸς ἄλλου πάλι ἀπώτερου σκοποῦ. Κάθε μορφή γίνεται διαρκῶς ὕλη μιᾶς ἄλλης μορφῆς.

Ἡ κλιμακωτὴ αὐτὴ θέση πηγάζει ἀναγκαστικὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀριστοτελικὴ γνώση· γνώση εἶναι γνώση τῆς μορφῆς, ποτὲ τῆς ὕλης τοῦ ὄντος. Ἐνώση τῆς μορφῆς τοῦ ὄντος ὅμως εἶναι ἀναγωγὴ στοὺς λόγους τῆς ὑπαρξῆς της.³⁾ Ἀλλὰ λόγος τῆς ὑπαρξῆς τῆς μορφῆς ἑνὸς ὄντος εἶναι πάλι μιὰ μορφή. Ἡ μορφή ὅμως εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ὑπαρξῆς της· εἶναι τὸ οὐ ἕνεκα ὑπάρχει. Ὡστε γνώση τοῦ ὄντος εἶναι, κατὰ κύριον τουλάχιστον λόγο, γνώση τοῦ σκοποῦ του, ἀλλὰ ἡ γνώση τοῦ σκοποῦ του δὲ συντελεῖται παρὰ μὲ τὴ γνώση τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ, τῆς μορφῆς, ποὺ θὰ ἔχει γιὰ ὕλη πᾶ τὸν πρῶτο ἐκεῖνο σκοπὸ, τὴν πρώτη μορφή τοῦ ὄντος. Ἡ μορφή ὅμως, ποὺ θὰ ἔχει γιὰ ὕλη μιὰν ἄλλη μορφή, θὰ εἶναι γενικώτερη, θὰ εἶναι τὸ γένος, ἐνῶ ἡ ἄλλη θὰ εἶναι τὸ εἶδος. Ὅ,τι ἔχει τὴ θέση τῆς μορφῆς εἶναι πάντα γενικώτερο ἀπὸ ὅ,τι ἔχει τὴ θέση τοῦ ὄντος, γιατί τὸ ὄντως ὄν εἶναι ἐκεῖνο, ποὺ καθὼς ἐνώνεται ἡ ὕλη του μὲ τὴ μορφή, κάνει τὴ μορφή τούτη συγκεκριμένη, δηλαδή εἰδικώτερη. Ἡ μορφή μόνη της εἶναι λοιπὸν γενικώτερη ἀπὸ τὸ ὄν τοῦ ὁποῖου εἶναι μορφή. Σύμφωνα μ' αὐτὰ ἡ γνώση εἶναι ἓνα σύστημα μορφῶν, ποὺ ἀπὸ τίς εἰδικώτερες ὄλο καὶ προχωρεῖ πρὸς

1) Δὲς § 13 σελ. 126.

2) Φυσ. Θ 2-252 β 24. Τὸ χωρίο κάνει τὴν παραβολὴ μόνον μὲ τοὺς ζωντανοὺς ὁργανισμοὺς, ἀλλὰ ἀναμφισβήτητα μπορεῖ νὰ ἐπεκταθεῖ σὲ κάθε ὄν, παντοῦ ὅπου ὑπάρχει τελολογικὴ σχέση, σύμφωνα μὲ τὸ πνεῦμα ὅλης τῆς περιγραφῆς.

3) Δὲς πρὸ πάνω § 1, σελ. 111 σημ. 5.

γενικώτερες. Καί ἐπειδὴ οἱ μορφές εἶναι καὶ σκοποὶ ἐν σχέσει μὲ τὰ ὄντα ποὺ διακατέχουν, γι' αὐτὸ ἡ γνώση γίνεται ἓνα σύστημα σκοπῶν, ἓνα τελολογικὸ σύστημα.¹⁾ Αὐτὸ ὅμως ποὺ γιὰ τὴ γνώση εἶναι ἀναγκαστικὰ τελολογικὸ σύστημα, θάβναι καὶ στὴν πραγματικότητα ἔτσι. Ὁ κόσμος εἶναι ἓνα τελολογικὸ σύστημα, ὅπου κάθε ὄν ἔχει τὴ θέση μέσου καὶ σκοποῦ· εἶναι μέσο γιὰ ἄλλα ὄντα, καὶ γιὰ ἄλλα πάλι σκοπός. Ἡ ἀναλογία βέβαια αὐτὴ περιορίζεται στὴν τελολογικὴ φύση τῆς γνώσης καὶ τοῦ κόσμου, γιατί στὸ ὄντολογικὸ σύστημα τῶν ὄντων τὸ μέσο δὲν εἶναι τὸ εἰδικώτερο καὶ ὁ σκοπὸς τὸ γενικώτερο· ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ ἡ ἀναλογία δὲν ἰσχύει. Ἀνάμεσα στὰ πραγματικὰ ὄντα ἡ ἱεραρχία ἢ τελολογικὴ δὲν εἶναι γένους καὶ εἶδους, δὲν εἶναι τυπολογικὴ, ἀλλὰ ἀξιολογικὴ. Ὁ Ἀριστοτέλης συχνὰ ἀναγνωρίζει καὶ διαγράφει τὴν ἀξιολογικὴ ἱεραρχία τῶν ὄντων καὶ τοῦ εἶναι συναδητὸς ὁ ἀξιολογικὸς χαρακτήρας τῆς κλίμακας αὐτῆς.²⁾

Μὲ αὐτὴν τὴν ἀξιολογικὴ ἱεράρχηση, ποὺ ἔδω σημειώσαμε, δὲν πρέπει νὰ συγχέομε τὴν ἄλλη ποὺ ὑπάρχει σὲ κάθε ὄν, θεωρούμενο στὴν αὐθυπαρξία του. Κάθε ὄν ἔχει τὴ συγκεκριμένη μορφή του, ποὺ ἄλλοτε τὴν πληρῶνει πληρέστερα, ἄλλοτε ἀτελέστερα. Ὅσο ἓνα ὄν εἶναι πιὸ κοντὰ στὴν ἐντελέχειά του, τόσο ἀξιώτερο εἶναι ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς συγκεκριμένης του μορφῆς, καὶ ὄχι συγκριτικὰ μὲ τὰ ἄλλα ὄντα ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τὴν ἐνιαίαν τοῦ σύμπαντος.

§ 16. Τὸ πρῶτον κινῶν. Ἡ κοσμικὴ αὐτὴ ἀξιολογικὴ κλίμακας θὰ πρέπει νὰ ἔχει ἓνα τέρμα. Ἐνα τελικὸ τέλος, καίτι ποὺ δὲ θὰ μπορεῖ πιά νὰ γίνεи ὕλη μιᾶς ἄλλης μορφῆς. Αὐτὸ τὸ τέλος εἶναι ἀναγκαῖο. Ἄν δὲν ὑπῆρχε ὅμως μιὰ τελικὴ αἰτία στὴν ἀλυσίδα αὐτὴ τῶν αἰτίων, τότε καὶ ὅλη αὐτὴ ἡ ἀλυσίδα δὲ θὰ εἶχε κινῶνα στήριγμα. Ὅλες οἱ ἐνδιάμεσες αἰτίες αἰτιολογοῦν μόνο ἂν καὶ αἱ ἴδιες εἶναι αἰτιολογημένες. Δὲν αἰτιολογοῦν ὅμως τίποτε ὅταν στὸ τέλος μένουν

1) Zeller σ. 256.

2) Σιμπλικίος, Περὶ οὐρανοῦ 130 β 1 Σχολ. εἰς Ἀρ. 279 α 18: ἐπεὶ οὖν ἐν τοῖς οὐσιν ἐστὶν ἄλλο ἄλλου βέλτιον... Ἀριστοτέλους Πολιτ. Ι, 5—1254 β 10 «τὰ μὲν γὰρ ἡμερὰ τῶν ἀγρίων βελτίω τὴν φύσιν, ταύταις δὲ πᾶσιν βέλτιον ἀρχεσθαι ὑπ' ἀνθρώπου». Δὲς καὶ Zeller σ. 430 κ.έ., 498, 501, 662 κ.έ.

ἀναιτιολόγητες.¹⁾ Ἔτσι ἀναγκαστικά θὰ πρέπει νά παραδεχτοῦμε μιὰ πρώτη αἰτία, μιὰ πρώτη μορφή, ποῦ νά θεμελιώνει τὸ σύμπαν. Ἄν αὐτὴ ἔλειπε, θάμενε ἡ ζωὴ χωρὶς νόημα, χωρὶς στήριγμα, θὰ εἶταν ἀδύνατη καὶ ἡ ἴδια ἡ ὑπαρξή της. Ἔτσι ἡ κίνηση καὶ ἡ γένεση τῶν ὄντων εἶναι ἐξαρτημένη ἀπὸ μιὰ πρώτη κινητικὴ αἰτία, ποῦ ἀπ' αὐτὴν τελικὰ εἶναι ἐξαρτημένη κάθε δυνατὴ κίνηση. Μιὰ τέτοια ὅμως πρώτη αἰτία κάθε κίνησης θὰ εἶναι κάτι ἀκίνητο. Δὲν μπορεῖ νά εἶναι κάτι κινούμενο, γιατί τὸ κινούμενο προϋποθέτει πάντα κάποια ἄλλη μορφή, ποῦ ὡς κινητικὴ αἰτία θὰ τὸ κινεῖ. Ἔτσι τὸ κινούμενο δὲν μπορεῖ ἀπὸ τὴ φύση του νά εἶναι πρώτη αἰτία, πρῶτον κινοῦν· τὸ πρῶτον κινοῦν ἀναγκαστικά θὰ εἶναι ἀκίνητο.²⁾ Τὸ ἀκίνητο ὅμως εἶναι κάτι ποῦ δὲν μπορεῖ νά ἀνήκει στὸν κόσμον τῶν συγκεκριμένων ὄντων, ὅπου τὰ πάντα γίνονται καὶ κινοῦνται· δὲν μπορεῖ νά εἶναι ὕλη ἢ νά εἶναι σύνθεση ὕλης καὶ μορφῆς· γιατί ἡ ὕλη μόνη της ὑπάρχει μόνο ὡς δυνατότητα καὶ ἡ σύνθεση ὕλης καὶ μορφῆς εἶναι πάντα γένεση καὶ κίνηση, μετάβαση ἀπὸ τὴ δυνατότητα στήν πραγματικότητα,³⁾ πρόσληψη νέας μορφῆς ἀπὸ τὴν προηγούμενη μορφή, ἔτσι ποῦ ἡ προηγούμενη μορφή νά παίρνει, καθὼς εἶπαμε, τὴ θέση τῆς ὕλης ἀπέναντι στήν ἄλλη μορφή. Τὸ ἀκίνητο λοιπὸν αὐτὸ ἀναγκαστικά θὰ εἶναι καθαρὴ μορφή· μόνο αὐτὴ ὑπάρχει, αὐτὴ καθ' αὐτὴν καὶ ὄχι σ' ἄν κάτι ποῦ ὑπάρχει καθ' ὑπόθεσιν τῆς ὑπαρξης κάποιου ἄλλου. Ἔχομε ἔτσι κάτι ποῦ πάντα κινεῖται καὶ δὲν κινεῖ ποτὲ καὶ αὐτὸ εἶναι ἡ ὕλη· κάτι ποῦ κινεῖ καὶ κινεῖται καὶ αὐτὸ εἶναι ὁ κόσμος τῶν συγκεκριμένων ὄντων· καὶ τώρα κάτι ποῦ κινεῖ ἀλλὰ δὲν κινεῖται καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ πρῶτο κινοῦν.⁴⁾

Τὸ πρῶτο αὐτὸ κινοῦν εἶναι ἓνα. Ξέρομε κίελας ὅτι ἡ κίνηση εἶναι αἰώνια, ἀφοῦ εἶναι ἡ συνοχὴ δύο αἰώνιων στοιχείων τῆς ὕλης

1) Φυσ. 126 α 4 κ. ε., 211 β 24 κ. ε. 194 α 28 «ἢ δὲ φύσις τέλος καὶ οὐ ἔνεκα· ὄν γὰρ συνεχοῦς τῆς κινήσεως οὔσης ἔστι τι τέλος τῆς κινήσεως, τοῦτο ἔσχατον καὶ τὸ οὐ ἔνεκα».

2) Φυσ. 256 β 20.

3) Μεταφ. 1069 β 15 «Ἐπεὶ δὲ διττὸν τὸ ὄν, μεταβάλλει πᾶν ἐκ τοῦ δυνάμει ἄνευ εἰς τὸ ἐνεργεῖα ὄν».

4) Μεταφ. 1072 α 23.

καὶ τῆς μορφῆς. Μιὰ ποὺ εἶναι αἰώνια θὰ εἶναι καὶ συνεχῆς ¹⁾ καὶ ἀφοῦ εἶναι συνεχῆς ἀποτελεῖ μέσα στὸ σύμπαν μίαν ἐνότητα, εἶναι μία. Μιὰ κίνηση ὅμως προϋποθέτει μόνο ἓνα κινούμενο καὶ ἓνα κινουῦν.²⁾ Ἐνας ὁ θεός, ἀλλὰ καὶ ἓνας ὁ κόσμος, μιὰ ἡ φύση.

Μπορεῖ βέβαια νὰ θρυμματίσουμε τὴ φύση στὶς πολλές συγκεκριμένες οὐσίες τῶν καθ' ἑκάστον ὄντων, ἀλλὰ ἐνόσω καίθε τέτοιο ὄν ἐντάσσεται σὰ μέσο καὶ σὰ σκοπὸς στὴν Ἱεραρχία τῶν ὄντων, αὐτὸ τελολογικὸ σύστημα, εἶναι φανερὸ πὺς μπορεῖ νὰ συναπαρτίσων ὅλες μαζί μιὰν ἀνώτερη φύση, νὰ ἀποχτήσουν στὴν ἐνότητά τους μιὰν ὑπόσταση, μιὰν ὄντοτητα ἐνιαία, νὰ γίνουν ἡ φύση, ὁ κόσμος, ποὺ ἐνιαῖα κινεῖται ἀπὸ τὸ πρῶτο κινουῦν, «οἷον ζωὴ τις αἴσα τοῖς φύσει συνεστῶσι πᾶσι».³⁾

Αὐτὴ ἡ μιὰ αἰώνια κίνηση εἶνε ἔτσι ἡ μόνη ἀναγκαῖα ἐνέργεια τοῦ πρώτου κινουῦντος· εἶναι ἀπὸ τὴ φύση τοῦ τέτοιου ἀναγκαστικά. Τὸ πρῶτον κινουῦν ἔχει λοιπὸν στὴν ἐνέργειά του τὸ γινώρισμα τῆς ἀναγκαιότητος.⁴⁾

§ 17. Ὁ θεὸς ὡς νόησις νοήσεως. Ἐνια, ἀναγκαῖο, ἀκίνητο, ἀναλλοίωτο, ἀνεπηρέαστο ἀπὸ καίθε τι ποὺ ἐπηρεάζει τὸν κόσμον τῆς γένεσης, — πᾶθη καὶ φθορές —, καθαρὴ μορφή, καθαρὴ ἐνέργεια, ἡ ἀνώτατη μάλιστα ἀπὸ ὅλες, ὁ θεός. Ἀλλὰ καθαρὴ ἐνέργεια καὶ καθαρὴ μορφή δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴ νόηση. Ὅλα τὰ ἄλλα δὲν ἔχουν τὴν ἀπόλυτη καθαρότητα· εἶναι καὶ ὕλη, εἶναι καὶ δύναμις· εἶναι γένεση. Ἡ νόηση εἶναι τὸ ἀπόλυτα αἴδιο, τὸ νοητό. Καίθε πρακτικὴ καὶ ποιητικὴ λειτουργία, καίθε πράξις, ἀναφέρεται σὲ καίποιο σκοπὸ ποὺ εἶναι πέρα ἀπ' αὐτή· καὶ τέτοιος δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει στὸ πρῶτον

1) Μετάφ. 1071 β 9: «καὶ ἡ κίνησις ἄρα αἴτω συνεχῆς ὡσπερ καὶ ὁ χρόνος».

2) Μετάφ. 1073 α 24: «ἡ μὲν γὰρ ἀρχὴ καὶ τὸ πρῶτον τῶν ὄντων ἀκίνητον καὶ καθ' αὐτὸ καὶ κατὰ συμβεβηκόσ, κινουῦν δὲ τὴν πρώτην αἰδίον καὶ μίαν κίνησιν. ἐπεὶ δὲ τὸ κινούμενον ἀνάγκη ὑπὸ τινος κινεῖσθαι, καὶ τὸ πρῶτον κινουῦν ἀκίνητον εἶναι καθ' αὐτὸ, καὶ τὴν αἰδίον κίνησιν ὑπὸ αἰδίου κινεῖσθαι καὶ τὴν μίαν ὑπ' ἐνὸς...». — Z e l l e r, 1887, 422 κ. ε.

3) Φυσ. Θ 1—250 β 14.

4) Μετάφ. Λ 7—1082 β 7: «ἐπεὶ δ' ἐστὶ τὸ κινουῦν αὐτὸ ἀκίνητον ἢ ἐνέργεια ὄν, τοῦτο οὐκ ἐνδέχεται ἄλλως ἔχειν αὐδαμῶσ».

κινουῦν, ἀφοῦ εἶναι τὸ ἴδιο ὁ τελικὸς σκοπός. Γι' αὐτὸ ἡ μόνη λειτουργία ποὺ ἀρμόζει στὸ πρῶτο κινουῦν, στὸ θεό, εἶναι ἡ καθαρὴ νόηση.

Δὲν πρέπει ὅμως διόλου νὰ συγχυσθεῖ ἡ θεωρία τοῦ πρώτου κινουῦντος, ἡ θεωρία τοῦ θείου νοῦ μετὰ τὴν θεωρία τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ. Ἡ θεωρία εἶναι ἐδῶ, ὅταν τὴν βλέπομε σὰν πραγματικότητα, κάτι ποὺ γίνεται, μιᾶς ὕλης ποὺ παίρνει μορφές. Ἀκριβῶς αὕτη ἡ λειτουργία εἶναι ἡ σκέψη μας. Στὸ θεῖο νοῦ ἡ θεωρία, σὰν καθαρὴ, αἰώνια ἐνέργεια, πρέπει νάχει φτάσει στὴν ἐντελέχειά της, ἡ ὕλη της νάχει ταυτισθεῖ μετὰ τὴν μορφή· τότε μόνο ὁ νοῦς εἶναι καθαρός, ὄχι μόνο ἀπὸ κάθε τι ποὺ εἶναι σωματικὸ καὶ αἰσθησιακὸ καὶ αἰσθησιακὸ ἀκόμα¹⁾ ἀλλὰ καὶ ἀπὸ κάθε τι ποὺ λογικὰ ἀκόμα μπορεῖ νὰ νοηθεῖ ὡς ὕλη.

Ἀλλὰ τί θὰ ἔχει γιὰ περιεχόμενο τούτη ἡ θεωρία; τί θὰ σκέπτεται ὁ νοῦς, τὸ πρῶτον κινουῦν, ὁ θεός; Κάτι πρέπει νὰ σκέπτεται, γιατί ἀλλοιῶς θάταν ἓνας νοῦς κοιμισμένος²⁾ δὲ θὰ εἶταν δυνατὸ νὰ εἶναι ἀπόλυτη ἐνέργεια, πηγὴ ζωῆς. Ἀλλὰ πάλι ἂν σκέπτονταν κάτι, θάταν ἡ σκέψη του ἐξαρτημένη ἀπὸ αὐτὸ τὸ κάτι, θάταν προσδιορισμένη ἀπ' αὐτό, καὶ τότε δὲ θάταν καθαρὴ μορφή, θάταν ὕλη μιᾶς ἄλλης μορφῆς.³⁾ Αὐτὸ ὅμως εἶναι ἀδύνατο χωρὶς νὰ χαθεῖ ἡ συστατικὴ ιδιότητα τῆς πρώτης ἀρχῆς καὶ μορφῆς, τοῦ πρώτου κινουῦντος. Γι' αὐτὸ ὁ νοῦς δὲν μπορεῖ νὰ σκέπτεται τίποτε ποὺ εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτό του. Ἄν ὁ νοῦς σκεπτόνταν τοῦτο ἢ ἐκεῖνο, τότε θὰ βρισκόνταν κίβλας σ' ἓνα εἶδος κίνησης.⁴⁾ Θὰ σκέπτεται λοιπὸν ἀναγκαστικὰ ἓνα ἀντικείμενο, πάντα τὸ ἴδιο καὶ ποὺ δὲν εἶναι ἔξω ἀπ' αὐτόν. Ἀλλὰ αὐτὸ τὸ σταθερὸ ἀντικείμενο τῆς νόησης τοῦ πρώτου κινουῦντος δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι τὸ τιμιώτερο καὶ τὸ κράτιστο, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι παρὰ ἡ καθαρώτερη μορφή καὶ ἡ καθαρώτερη ἐνέργεια, καὶ αὐτὸ εἶναι ἡ νόηση ἡ ἴδια. Ἡ νόησή του λοιπὸν θὰ εἶναι νόηση τῆς νόησης «καὶ

1) Οὔτε φίλια δὲν μπορεῖ νάχουν οἱ θεοὶ (Ἠθ. Νικ. 1158 β 34).

2) Μεταφ. 1074 β 17 «εἶτε γὰρ μηδὲν νοεῖ, τί ἂν εἴη τὸ σεμνόν, ἀλλ' ἔχει ὡσπερ ἂν εἰ ὁ καθεύδων».

3) Μεταφ. 1074 β 18 «εἶτε νοεῖ, τούτου δ' ἄλλο κύριον... οὐκ ἂν ἡ ἀρίστη οὐσία εἴη».

4) Μεταφ. 1074 β 25 «δειλον τοίνυν ὅτι τὸ θειότατον καὶ τιμιώτατον νοεῖ, καὶ οὐ μεταβάλλει· εἰς χειρόν γὰρ ἢ μεταβολή, καὶ κίνησις τις ἤδη τὸ τοιοῦτον».

ἔστιν νόησις νοήσεως νόησις». 1) Μόνο τότε, όταν ἡ καθαρὴ μορφή ἔχει γιὰ ὕλη τὴν ἴδια τὴν καθαρὴ μορφή, διατηρεῖ καὶ ἡ καθαρὴ μορφή στὴν πραγμάτωσή της τὴν ἀπόλυτη καθαρότητά της. Ὁ θεὸς εἶναι νόησις νοήσεως. Ὁ θεὸς ὡς νοῦς νοεῖ τὸν ἑαυτό του «αὐτὸν ἄρα νοεῖ». 2)

Εἶναι ὁμοῦς αὐτὸ δυνατό; Λέει εἶναι πάντα νοοῦν καὶ νοούμενο δυὸ διαφορετικὰ; Πάντα, ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ περίπτωση: ὅταν ἐπιστήμη καὶ πρᾶγμα συμπέτουν, 3) ὅταν συμπέτει τὸ νοεῖν μὲ τὸ εἶναι, ὅταν ἄρκει ὅτι κάτι νοεῖται, γιὰ νὰ ὑπάρχει, γιατί ἡ ὑπαρξὴ του συνίσταται στὴ νόησή του, ἀφοῦ ἡ ὕλη δὲν τοῦ εἶναι ἀναγκαῖα· ὅταν ἐνέργεια εἶναι καὶ πραγματικότητα. Τότε νοοῦν καὶ νοούμενο συνυπάρχουν, ταυτίζονται. Ὁ νοῦς «ἐνεργεῖ ἔχων». 4) Καὶ ἀκριβῶς αὐτὸ σημαίνει ὅταν ὁ λόγος, ἡ ἐννοια, εἶναι περιεχόμενο τοῦ λόγου, τοῦ νοῦ. Ἐννοια δὲν εἶναι παρὰ ὁ νοῦς κατὰ τὸ περιεχόμενό του. Εἶναι λοιπὸν καὶ δυνατό καὶ ἀναγκαῖο τὸ πρῶτον κινεῖν νὰ εἶναι καθαρὴ νόησις νοήσεως, αἰώνια καὶ ἀναλλοίωτη ἐνέργεια, καθαρὴ ἀπὸ κάθε συσχέτιση μὲ τὸν ὕλικό κόσμο.

Δημιουργῶντας τὴ νόηση στὴν ὑψιστὴ ἐντελέχειά της, τὸ πρῶτο κινεῖν γίνεται ἡ καθαρῶτατη ἐνέργεια καὶ εἶναι μαζί καὶ θεωρία· καὶ μ' αὐτὴν φτάνει στὴν ὑψιστὴ ἡδονὴ καὶ μακαριότητα. 5) Γιατὴ ἡ ἐνέργεια εἶναι ἡδονή. 6) Ἄν σ' ἐμᾶς τοὺς ἀνθρώπους δίνει ὁ νοῦς, στὴ στιγμὴ τῆς κυριαρχίας καὶ τῆς ἀνιάτισής του, δηλαδή στὴ στιγμὴ τῆς ὑψιστής του ἐνέργειας, τὶς θαυμαστότερες ἡδονές, μπορεῖ νὰ φανταστοῦμε ποιά θὰ εἶναι ἡ ἀδιάκοπη καὶ ἀπόλυτη ἡδονὴ τοῦ ὄντος, καὶ ἀδιάκοπα καὶ χωρὶς κανένα ὕλικό βάρος, κατέχει τὸ ὑψιστο, τὴν καθαρὴ νόηση. 7) Ἡ ἀδιάκοπη τούτη ἡδονὴ εἶναι ἡ θεία εὐδαιμονία.

1) Μεταφ. 1074 β 34· δὲς καὶ 1072 β 20.

2) Μεταφ. 1074 β 33.

3) Μεταφ. 1074 β 39 : «... ἐπ' ἐνίων ἢ ἐπιστήμη τὸ πρᾶγμα».

4) Μεταφ. 1072 β 23.

5) Ἡθ. Νικ. 1178 β 21 : «ὥστε ἡ τοῦ θεοῦ ἐνέργεια μακαριότερη δαίφρονσα, θεωρητικὴ ἂν εἴη». 1178 β 7 : «ἡ δὲ τελεία εὐδαιμονία ἔστι θεωρητικὴ τις ἐνέργεια».

6) Μεταφ. 1072 β 16.

7) Μεταφ. 1072 β 25.

§ 18. Σχέση θεοῦ καὶ κόσμου. Τέτοιος εἶναι ὁ θεός, τέτοιος πρόκειται νὰ ὑπάρχει, ὅσο ὑπάρχει ζωὴ· γιατί ἡ ἐνέργειά του, ἡ καθαρὴ ἐνέργεια, εἶναι ἡ ζωὴ. Ζεῖ λοιπὸν ὁ νοῦς καὶ ὑπάρχει· «ἡ γὰρ νοῦ ἐνέργεια ζωὴ, ἐκεῖνος δ' ἐνέργεια».¹⁾ Καὶ ζεῖ στὴν ἀπόλυτη εὐδαιμονία τῆς καθαρῆς θεωρίας. Ὁ ἀριστοτελικὸς θεὸς εἶναι ἔτσι ἀναγκαστικὰ χωρισμένος ἀπὸ τὸν κόσμον, γιατί κάθε ἐπαφή του μὲ κάτι πού θὰ εἶταν ἔξω ἀπ' αὐτὸν θὰ τὸν ἐφθειρε, θὰ τὸν ἔκανε κίνηση, γένεση, θὰ τὸν ἐξαρτοῦσε ἀπὸ κάτι ἄλλο· γιὰ περιεχόμενο τῆς νόησής του θὰ εἶχε κάτι κατώτερο ἀπὸ τὴ νόηση τὴν ἴδια πού εἶναι τὸ ὑψιστό. Ἄν ὅμως ἡ θεότητα εἶναι ἀπόλυτα χωρισμένη ἀπὸ τὸν κόσμον, τοῦτο δὲ σημαίνει πὼς ὁ κόσμος δὲ βρίσκεται σ' ἐξάρτηση ἀπὸ αὐτήν. Ἡ θεότητα, σὰν ἀνώτατη μορφή, εἶναι καὶ ὁ ἀνώτατος, ὁ τελικὸς σκοπὸς τοῦ σύμπαντος. Ὁλόκληρη ἡ ζωὴ δὲν εἶναι παρὰ μιὰ αἰώνια κίνηση πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτό. Ἡ θεότητα, μὲ τὴ θέση της αὐτῆ, τῆς δίνει ἐνότητα· εἶναι ὁ ἕνας καὶ πρῶτος λόγος τῆς ὑπαρξῆς καὶ τῆς κίνησης.

Ἄλλὰ γιὰ νὰ κινήσει τὸ σύμπαν, δὲν ἔχει ἀνάγκη ἡ ἴδια νὰ κινηθεῖ. Ἡ θεότητα εἶναι μορφή· καὶ ὅπως κάθε μορφή κινεῖ τὴν ὕλη, αἴρουντάς την ἀπὸ τὴ δυνατότητα στὴν πραγματικότητα, ἔτσι καὶ ἡ θεότητα ἐνεργεῖ. Ἡ μορφή ὅμως μένει καθ' αὐτήν πάντα ἀναλλοίωτη καὶ ἀκίνητη καὶ ἡ ὕλη βρίσκεται σ' αὐτήν μόνον τὴν πρόκληση γιὰ νὰ κινηθεῖ ἡ ἴδια. Ἡ ὕλη κινεῖται ἐρωτικὰ πρὸς τὴ μορφή. Ἡ μορφή εἶναι τὸ ἀκίνητο καὶ ἀπαθο σημεῖο πού ξυπνάει τὸν ἔρωτα, τὸ σημεῖο πρὸς τὸ ὁποῖο ὁ ἔρωτας κινεῖται. Ἔτσι καὶ ἡ θεότητα, σὰ μορφή, «κινεῖ ὡς ἐρώμενον» τὶς ἀνώτατες μορφές, καὶ αὐτὲς ὕστερα κινοῦν τὶς ἄλλες.²⁾

Ὁ θεὸς τοῦ Ἀριστοτέλη δὲν εἶναι πλάστης καὶ ποιητής. Ἄν ὁ θεὸς εἶταν ὁ δημιουργὸς τοῦ κόσμου, τότε ὁ κόσμος θὰ ἔχε μιαν ἀρχή, γιατί σὰν κάθε πράξη καὶ ἡ δημιουργία κάποια θέση θὰ καταλάμβανε στὸ χρόνο. Ἄλλὰ ἡ ὕλη καὶ ἡ μορφή καὶ ἡ γένεση τῶν ὄντων εἶναι κάτι πού ποιεῖ δὲν ἀρχισε καὶ ποτὲ δὲ θὰ τελειώσει. Ὁ θεὸς δὲ δημιούργησε τὴν ὕλη, ἀλλὰ σὰν αἰώνια καὶ πρώτη κινουσα αἰτία,

1) Μεταφ. 1072 β 27.

2) Μεταφ. 1072 β 3.

αίωνια τὴν κινεῖ πρὸς τὴ μορφή, δημιουργώντας ἔτσι τὰ ὄντα. Ὁ θεὸς εἶναι ἡ αἰώνια κινουσα ἀρχή, ὁ αἰώνιος λόγος τῆς αἰώνιας ὑπαρξῆς τοῦ κόσμου, καὶ ὁ αἰώνιος σκοπὸς τῆς γένεσής του.

§ 19. Ἀριστοτελικὸς θεὸς καὶ πλατωνικὸ ἀγαθόν. Γιὰ τὸ ἀριστοτελικὸ σύστημα ὁ θεὸς εἶναι ἡ ἀξωνικὴ ἔννοια. Αὐτὸς στηρίζει ὅλα του τὰ στοιχεῖα, αὐτὴ τὸ ὀλοκληρώνει. Ἔχει τὴν ἴδια θέση πρὸς τὸ πλατωνικὸ σύστημα ἔχει ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ. Καὶ τὸ ἀγαθὸ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν ὄντων, ὁ σκοπὸς των, καὶ πρὸς αὐτὴν κινεῖται ἐρωτικὰ ἡ ζωὴ. Ὅσο μένει κινουσα δύναμη τοῦ κόσμου ἡ μορφή, δηλαδὴ τὸ νοητό, τὸ ἰδεατὸ στοιχεῖο, κατὰ τὸ ὁποῖο τὰ ὄντα μετέχουν στὴν ἰδέα, ὅσο, σὰν τὴν ἰδέα, ἡ μορφή εἶναι ἐκεῖνο στὸ ὁποῖο τείνει καὶ πρέπει νὰ τείνει ἐρωτικὰ ἡ ὕλη, τὸ πλατωνικὸ μὴ ὄν, ὅσο εἶναι ἔτσι τελολογικὰ συγκροτημένος ὁ κόσμος, ἀναγκαστικὰ διὰ καταλήγομε σὲ ἓνα τελικὸ ὄν, σὲ μίαν ἀνώτατη μορφή, σὲ μίαν ἔσχατη ἰδέα, πρὸς εἶναι καὶ ὁ ἔσχατος σκοπὸς πρὸς τὸν ὁποῖο κινεῖται ἐρωτικὰ ὁ κόσμος. Καὶ αὐτὸ τὸ ἔσχατο διὰ εἶναι ἀναγκαστικὰ τὸ ἀπόλυτο, ἐκεῖνο ἀπάνω στὸ ὁποῖο ὅλα τὰ ἄλλα ἀναπαύονται, καθαρὴ νόηση καὶ ἀπόλυτη οὐσία, εἴτε τὸ ὀνομάζομε ἀγαθὸ εἴτε θεός. Μόνον γιατί ἡ ἀριστοτελικὴ θεολογία εἶναι κατὰ βίβλου πλατωνικὴ, μπόρεσε νὰ γίνῃ ὁ Ἀριστοτέλης ὁ φιλόσοφος πρὸς κυριώτατα στήριξε τὸ χριστιανικὸ δόγμα, σὲ ἐποχὴ πρὸς ἡ πλατωνικὴ ἰδεοκρατία, πρὸς βρίσκεται στὴ ρίζα τῆς χριστιανικῆς δογματικῆς, εἶχε ἀπὸ αἰῶνες ἐρχαστῆ.

Σ' αὐτὴ τὴ στενὴ συγγένεια τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη πρέπει πάντα νὰ ξαναγυρνοῦμε, ἂν θέλομε νὰ γνωρίσομε τὸν Ἀριστοτέλη. Κανένα φιλόσοφο τόσο συστηματικὰ δὲν ἀντέκρουσε ὁ Ἀριστοτέλης ὅσο τὸν Πλάτωνα καὶ τόκανε αὐτό, γιατί κανένας φιλόσοφος δὲν τοῦ εἶταν πρὸς κοντὰ του. Ἀκριβῶς γιατί τὸ εἶδος, ἡ μορφή, ἡ ἰδέα κατὰ τὴς περισσότερες ἐκφάνσεις τῆς εἶναι τὸ κύριο θέμα τῆς σκέψῆς του, γι' αὐτὸ ἀναγκάστηκε τόσο ἐμπεριστατωμένα νὰ τὴν ἀντικρούσει. Ἡ ἰδέα ὅμως ἀδιάπτωτα συνεχίζεται, ὅσο καὶ ἂν ἀλλάξε θέση, μέσα στὸ σύστημά του. Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ἓνας ἰδεοκράτης. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ δέχεται κανεὶς τὴν αὐτοτελεῖ ὄντολογικὴν ὑπαρξὴ τῶν ἰδεῶν, γιὰ νὰ εἶναι ἰδεοκράτης, ἀρκεῖ νὰ δέχεται τὴ λογικὴ καὶ τελολογικὴ τους λειτουργία.

II

§ 20. Τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἀριστοτελικὸς κόσμος παρουσιάζεται σὰν ἓνα σύστημα τελολογικὸ συγκεκριμένων ὄντων, ταξινομημένων κατὰ τὴν ἀξία τῆς μορφῆς των. Ἡ ἀξία τῆς μορφῆς εἶναι ἢ καθαρότητά της. Καὶ ἔχει τόση καθαρότητα ἢ μορφή, ὅση εἶναι ἢ προσπέλασή της στὴν πρώτη καθαρὴ μορφή, στὸ θεῖο· ὅσο πιὸ κοντὰ εἶναι μία μορφή, στὴ μορφή πού δὲν μπορεῖ πιά νὰ γίνεи ἕλλη ἄλλης μορφῆς, τόση καθαρώτερη καὶ ἀξιώτερη εἶναι. Κάθε μορφή εἶναι ἔτσι τὸ μέσο μιᾶς ἀξιώτερης μορφῆς πού εἶναι σκοπὸς της. Σ' αὐτὴ τὴν κλίμακα πού περιλαμβάνει ὅλα τὰ ὄντα, ὅλον τὸν κόσμον, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν ἕλλη πού δὲν εἶνε ποτὲ μορφή καὶ φτάνοντας στὴν μίαν ἀνώτατη μορφή πού δὲν εἶνε ποτὲ ἕλλη, ὁ ἄνθρωπος, ὅπως καὶ κάθε ἄλλο ὄν, ἔχει μίαν ὁρισμένη θέση. Γιὰ νὰ τὴν καθορίσωμε, θὰ μελετήσωμε τὸν ἄνθρωπον τὸν ἴδιον. Στὸν ἄνθρωπον ἐφαρμόζονται ὅλες οἱ γνωστὲς μας ἀριστοτελικὲς ἀρχές. Σὰ συγκεκριμένο ὄν ἔχει οὐσιαστικὴ αὐθύπαρξία καὶ γι' αὐτὸ εἶναι σύνθεσις μορφῆς καὶ ἕλης· ἀλλὰ εἶναι ταυτόχρονα καὶ ἓνας μικρόκοσμος· ἓνα σύστημα μέσων καὶ σκοπῶν πού, σὰν τὸ σύμπαν, κορυφώνεται καὶ αὐτὸ σὲ μίαν ἔσχατη μορφή, στὴν ὁποία ὅλα τὰ καθ' ἕκαστον στοιχεῖα τοῦ ὑπηρετοῦνε. Ὅταν ὅμως ἓνα συγκεκριμένο ὄν γίνεται μικρόκοσμος αὐθύπαρκτος καὶ τελολογικὰ συκροτημένος, τότε ἀνήκει σὲ μίαν ἰδιαίτερη κατηγορίαν ὄντων, σὰν ὀργανικὰ ὄντα, στοὺς ὀργανισμούς. Παράλληλα μὲ τὴν κοσμικὴν ἔχομε ἔτσι τὴν ὀργανικὴν τελολογίαν.

§ 21. Ἡ ἐννοία τοῦ ὀργανισμοῦ. Τί εἶναι ὀργανισμός; Ὁ Ἀριστοτέλης πρῶτος κάνει συνειδητὴ στὴν ἀνθρώπινη σκέψις τὴν ἐννοίαν αὐτή, πού δὲν εἶναι μόνο ἡ βάση γιὰ τὴν ἐρευνα τοῦ φυσικοῦ ὀργανικοῦ κόσμου, ἀλλὰ πού εἶναι καὶ βασικὴ μεθοδολογικὴ ἀρχὴ γιὰ ὅλες τὶς αὐτοτελεῖς ὑποστάσεις πού νοοῦνται τελολογικὰ, τὴν ἀτομικὴ ψυχὴ, τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία, τὴν ἱστορίαν καὶ ἰδίως τὸ σύμπαν θεωρούμενα σὰν ἐνότητες. Ὁ ὀργανισμὸς εἶναι τὸ ἀναγκαῖον γέννημα τῆς τελολογικῆς σκέψης, εἶναι ἡ πραγμάτωσις στὴ φύσιν καί, θὰ δοῦμε, καὶ στὴν ἱστορίαν, τῆς τελολογικῆς σκέψης. Αὐτῆς τῆ λογικῆ φύσιν πρέπει πρῶτα νὰ ἐρευνήσωμε γιὰ νὰ φτιάσωμε ἕστερα στὴν κατανόησιν τοῦ ὀργανισμοῦ.

Μπορούμε κατά δύο τρόπους να σκεφτούμε τη σχέση μέσου και σκοπού. Μπορούμε, όπως το κάναμε ως τώρα, στη σύνθεση κόσμου και θεού, να θεωρήσουμε το σκοπό σαν κάτι που υπερβαίνει το καθ' ἑκαστον ὄν και το συνδέει με κάτι που είναι πέρα απ' αὐτό το ἴδιο. Ἐδῶ ἀποχτιᾶ τῆ σκοπιμότητά του τὸ ὄν μόνο ἐν σχέσει με κάτι ἄλλο· δὲ θεωρεῖται μόνο του σαν κάτι αὐτάρκο, ἀλλὰ σὰ μέσο ἐνὸς ἄλλου ὄντος. Ἡ μορφή ἐδῶ δὲν εἶναι δοσμένη ἀπὸ μόνη της γιὰ τὸ ὄν, ὡς ποῦμε τὸ χαλκὸ ἢ τὸ μάρμαρο· τοὺς δίνεται ἀπ' ἔξω, ἀπὸ τὸν τεχνίτη που θὰ τὰ δουλέψει. Τὸ μάρμαρο ἢ ὁ χαλκὸς εἶναι μόνο μέσα γιὰ τὸ σκοπὸ που θὰ τοὺς δώσει ὁ καλλιτέχνης. Ἡ γῆ δὲν εἶναι σκοπός· εἶναι μέσο γιὰ τὴν πραγμάτωση τῶν σκοπῶν που δίνει ἢ φύτρα τοῦ φυτοῦ. Ἀλλὰ καὶ τὸ φυτὸ τὸ ἴδιο μπορεῖ νὰ τὸ σκεφθεῖ κανεὶς σὰ μέσο γιὰ τὰ ζῶα που θὰ θριαφοῦν ἀπ' αὐτό, καὶ τὰ ζῶα σὰ μέσα γιὰ τὴν ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. Κάθε τι εἶναι ἔτσι στὸν κόσμο ἐξαρτημένο ἀπὸ κάτι που τὸ υπερβαίνει· καὶ ἀνάμεσά τους ὑπάρχει σχέση μέσου και σκοπού, τελολογικὴ σχέση. Κάθε τι νοεῖται σὰ σκοπὸς που γίνεται μέσο ἐνὸς ἀνώτερου σκοποῦ¹⁾ μόνο ἢ καθαρὴ ὕλη εἶναι ἀπλῶς μέσο, ὡπως καὶ μόνο ὁ θεὸς εἶναι ἀπλῶς σκοπός.

Ἀντίθετα ὁμως μπορεῖ νὰ θεωρήσουμε τὸ σκοπὸ σαν κάτι που ὑπάρχει στὰ ἴδια τὰ καθ' ἑκαστον ὄντα. Ἐδῶ δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ ἀναφερθοῦμε σὲ ἕνα ἄλλο ὄν γιὰ νὰ βροῦμε τὸ σκοπὸ τοῦ ὄντος. Εἶναι ἀπὸ τὸν ἴδιο δοσμένος ὁ σκοπός του. Σκοπός τοῦ σπόρου εἶναι ἢ ἐκδίπλωσή του σὲ φυτό, ἢ ὀλοκλήρωση τῆς ἐξέλιξης που δυνάμει ὑπάρχει μέσα στὸ σπόρο. Τὸ φυτὸ εἶναι ἢ ἐντελέχεια τοῦ σπόρου. Ἀλλὰ σπόρος καὶ φυτὸ εἶναι τὸ ἴδιο τὸ ὄν στὴν ἐξέλιξή του. Ἐχοντας ἔτσι τὸ φυτὸ ἐντὸς του τὸ ἴδιο τὸ τέρμα του, εἶναι αὐτοτελές. Μέσα στὸ σπόρο του εἶναι ὅλα τὰ στοιχεῖα που ὀδηγοῦν στὴν ἐξέλιξη, ὅλα τὰ ὄργανα τοῦ φυτοῦ που σιγὰ σιγὰ σχηματίζονται γιὰ τὴν ἀνάπτυξή του· σκοπός εἶναι τὸ φυτὸ τὸ ἴδιο στὴν πλείριά του μορφή. Ὄντα που μπορεῖ νὰ ὑπάρξουν ἔτσι τελολογικὰ αὐτάρκα καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ κάθε τι που εἶναι ἔξω τους, εἶναι μόνον τὰ ὄντα που ἀνήκουν στὴν ἐνόργανη φύση, που ἔχουν αὐτοκινησία, δηλαδή ζωὴ. Μόνον σ' αὐτὰ ὑπάρχει ὁ

1) Ἡ λέξη εἶναι ὕλη τῆς φράσης, ἀλλὰ καὶ ἡ φράση εἶναι ὕλη τοῦ κειμένου κ.ο.κ.

ἔσωτερικὸς προσδιορισμὸς τῆς μορφῆς, μόνο αὐτὰ ἔχουν ἐντὸς τους τὴν ἴδια τους τὴν ἐντελέχεια. Ἀπ' αὐτὴ μόνο μπορεῖ καὶ θεωρητικὰ νὰ τὰ συλλάβωμε σὰν αὐτάρκα ὄντα. Μὲ τὴ λεπτομερέστερη γνώση τῶν καθ' ἕκαστον στοιχείων του, πού θάναί φυσικὰ γενεσιουργική, δὲ φτάνομε στὴ νόηση ἑνὸς ὀργανισμοῦ· μόνο ὅταν κάθε τι τὸ ἀναφέρομε στὴν προσδιορίζουσα μορφή, στὴν ἐντελέχεια, στὸ σκοπὸ καὶ ἔτσι φανοῦν ὅλα τὰ στοιχεῖα του σὰν ἀποτελέσματά του, μόνο τότε τὰ συλλαμβάνομε σὰ στοιχεῖα ἑνὸς ὅλου καὶ μόνο αὐτὴ ἡ ὀργανικὴ τους ἐνότητα μᾶς δίνει τὸ νόημα τοῦ ὀργανισμοῦ.¹⁾

Δὲ θάπρεπε αὐτὴ τὴ διάκριση τελολογικῆς θεώρησης τῶν ὄντων νὰ τὴν συγχύσωμε μὲ κάποια ἄλλη. Συμβαίνει σ' ἕνα ὄν νὰ δίνεται ὁ σκοπὸς ἀπ' ἔξω, ὅπως ὁ σκοπὸς τοῦ καλλιτεχνήματος ἀπὸ τὸν καλλιτέχνη, ἀλλὰ ἀπὸ τὴ στιγμή ἐκείνη πού θὰ δοθεῖ ἔτσι ὁ σκοπὸς, γίνεται τὸ ὄν κάτι αὐτάρκο καὶ ὀργανικό, γιατί ὁ ἀπ' ἔξω δοσμένος σκοπὸς ἐνσωματώνεται στὸ ἴδιο τὸ ὄν καὶ γίνεται ἀχώριστος ἀπ' αὐτό. Τὸ ὄν τότε βρίσκει μέσα του τὴν ἐντελέχειά του ἂν καὶ ὁ σκοπὸς τοῦ εἶναι ἀπ' ἔξω δοσμένος. Αὐτὸ κυρίως συμβαίνει στὸ καλλιτέχνημα. Ὁ σκοπὸς εἶναι ἀπὸ τὴ μιὰ δοσμένος ἀπὸ τὸν καλλιτέχνη, δὲν ὑπάρχει ἔτσι ἕνας ἔσωτερικὸς προσδιορισμὸς τῆς μορφῆς, ἀλλὰ πάλι εἶναι κατ' ἐξοχὴν σφάλμα νὰ σκεφθοῦμε τὸ καλλιτέχνημα, σὰ μέσο ἀπλῶς κάποιου ἄλλου σκοποῦ ἔξω ἀπ' αὐτόν. Τὸ καλλιτέχνημα ἔχει μέσα του τὸ σκοπὸ του καὶ εἶναι αὐτάρκο σὰν φυσικὸς ὀργανισμὸς. Δίνοντας μάλιστα μιὰν ὄχι φυσιογνωστικὴ, ἀλλὰ μιὰ λογικὴ εὐρύτητα στὴν ἔννοια αὐτῆ, μπορεῖ νὰ ποῦμε, ὅτι τὸ καλλιτέχνημα εἶναι ὀργανισμὸς, γιατί εἶναι ἕνα κλειστὸ σύνολο μέσων καὶ σκοποῦ, πού κορυφώνεται σὲ ἕνα τέλος, τὸ ἐνιαῖο καλλιτεχνικὸ νόημα, τὴ μορφή τοῦ ἔργου. Μὲ αὐτὴ τὴν ἔννοια καὶ ἡ πολιτεία, καὶ ἡ κοινωνία καὶ τὸ σύμπαν εἶναι ὀργανικὲς ἐνότητες. Ἀλλὰ βέβαια αὐτὴ ἡ δεύτερη διάκριση, πού εἶναι ἡ γενικώτερη λογικὴ ἔννοια τοῦ ὀργανισμοῦ, εἶναι ἀμφίβολο ἂν ὑπάρχει στὸν Ἀριστοτέλη συνειδητά. Πάντως δὲν ξέρομε νὰ γίνεται πουθενὰ ἀπ' αὐτόν ἡ διάκριση πού ἔδω πάρα πάνω ἡμεῖς ἐπιχειρήσαμε.

Πάντως ἡ ἀνόργανη φύση παίρνει πάντα ἀπὸ ἄλλοῦ τὴ μορφή

1) Περὶ ζώων μορίων I, 5—645 α 30.

της, τὸ σκοπὸ της· ἀλλὰ τότε τὸ ὄν ποὺ γίνεται μὲ τὴν ἀνόργανη ὕλη της ἢ ἔχει μέσα του τὸ σκοπὸ του καὶ σχηματίζει τότε ἓνα κλειστὸ σύνολο, σὰν τὸ καλλιτέχνημα ποὺ μπορεῖ αὐτοτελῶς νὰ θεωρηθεῖ τελολογικὰ σὰν ἓνας μικρόκοσμος, ἢ δὲν ἔχει μέσα του τὸ σκοπὸ του, ἀλλὰ θεωρεῖται μόνο σὰ μέσο ἢ ἀκόμα τὰ στοιχεῖα του θεωροῦνται χωριστὰ σὰ μέσα ποὺ ἔχουν ἓνα ἄλλο ὄν γιὰ σκοπὸ.

Θὰ μπορούσε βέβαια κανεὶς νὰ στοχαστεῖ αὐτοτελῶς καὶ τὴ συγκεκριμένο ὄν, σὰ μιὰν ὕλη ποὺ ἀναφέρεται σὲ μιὰ μορφή. Καὶ ἐδῶ τελολογικὴ θάταν ἡ σχέση. Ἀλλὰ ἡ μορφή δὲν θάταν ἐδῶ αὐταρκος σκοπός· κατὰ λόγον ἐπομένως δὲν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ τὸ τέτοιο ὄν αὐτοτελῶς, γιατί ὁ λόγος του εἶναι πέρα ἀπ' αὐτό, ἐνῶ τὸ καλλιτέχνημα, χωρὶς νὰ εἶναι φυσικὸς ὄργανισμός, εἶναι αὐταρκο· ἔχει μέσα του τὴν ἐντελέχειά του· δὲν εἶναι πιά ἀπλῶς ἀνόργανη ὕλη, ἀλλὰ αἰσθητικὰ ὄργανικὸ ὄν. Ὅπως καὶ ἡ πολιτεία ἢ ἡ κοινωνία, χωρὶς νὰ εἶναι φυσικὸς ὄργανισμός, καθὼς τόσο ἐσφαλμένα ὑποστηρίζονται τὸν περασμένο αἰῶνα ἀπὸ πολλούς, εἶναι ἀσφαλῶς ἓνας ἠθικὸς καὶ πνευματικὸς αὐθυπόστατος ὄργανισμός, κάτι ποὺ ὑπερβαίνει τὰ κατ' ἑκάστον καὶ διαφέρει ἀπὸ αὐτά.

Ἀκόμα θὰ λέγαμε πὼς στὸν ὄργανισμό *in toto sensu*, ὁ ἴδιος αὐτός, στὴ συγκεκριμένη του ὑπόστασι, ἐνέχει καὶ τὴν ἔννοια τοῦ γένους τῶν κατ' ἴδιαν αἰσθητῶν ἐκδηλώσεών του, ἐνῶ στὴν ἀνόργανη φύση ἓνα συγκεκριμένο ἀντικείμενο δὲν ἐγκλεῖ τὴν ἔννοια τοῦ γένους· ἓνα ὄρισμένο κομμάτι γῆς δὲν εἶναι ἡ γῆ, ἐνῶ ἓνα συγκεκριμένο φυτό, εἶναι τὸ φυτό. Εἶναι λοιπὸν φανερὴ ἡ διαφορὰ ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸ καλλιτέχνημα ἢ τὴν πολιτεία ποὺ παίρνουν τὸ σκοπὸ τους ἀπ' ἔξω, ἀλλὰ γιὰ νὰ τὸν κάνουν δικό τους καὶ τῆς ἀνόργανης φύσης ποὺ παίρνει τὸ σκοπὸ της ἀπ' ἔξω, ἀλλὰ ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ τὸν κάνει δικό της καὶ γι' αὐτὸ μένει πάντα ὁ σκοπὸς της ἔξω ἀπ' αὐτήν. Γιατὶ σκοπὸς εἶναι μορφή καὶ μορφή τὸ γενικό, ἢ ἔννοια τοῦ γένους, ποὺ ἔτσι στὸν ὄργανισμό ἐνυπάρχει στὸ ὄν.

Αὐτὲς φαίνονται νὰ εἶναι οἱ λογικὰ δυνατὲς σχέσεις τοῦ ὄντος μὲ τὴν κατηγορία τοῦ σκοποῦ, οἱ σχέσεις τῆς μορφῆς ὡς σκοποῦ τῆς ὕλης καὶ τῆς ὕλης ὡς μέσου πραγματοποίησης καὶ ἐξειδίκευσης τῆς μορφῆς. Μπορεῖ τώρα νὰ συμπεράνομε τὰ ἀκόλουθα· α) καὶ ἡ ὄν

μπορεῖ νὰ νοηθεῖ τελολογικά· καὶ ὄχι μόνο αὐτό, ἀλλὰ, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, κάθε ὄν μόνο τελολογικά μπορεῖ νὰ νοηθεῖ. Ἡ ἀριστοτελικὴ τελολογία δὲν εἶναι μιὰ ἀναγκαιὰ μορφή τῆς σκέψης στὶς περιοχὲς ποὺ δὲ φτάνει ἡ ἀληθινὴ ἐπιστημονικὴ μεθοδολογία, ὅπως συμβαίνει μὲ τὴν καντιανὴ μεθοδολογία, ἀλλὰ εἶναι ἡ κύρια μέθοδος τῆς γνώσης τῆς ἴδιας. β) Κάθε ὄν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ σὰ νὰ ἔχει τὸ σκοπὸ τοῦ ἑξῶ ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ τοῦ σὲ ἓνα ἄλλο ὄν. Καὶ αὐτὸ συμβαίνει ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἂν ταυτόχρονα ἔχει καὶ ἓνα σκοπὸ ἐντὸς τοῦ, ὅπως συμβαίνει στοὺς ὄργανισμούς. γ) Δὲν εἶναι κανένα ὄν σκοπὸς καθ' αὐτὸν ἢ μέσο καθ' αὐτό, ἀλλὰ εἶναι καὶ τὸ ἓνα καὶ τὸ ἄλλο, ἀνάλογα μὲ τὴν ἀναφορὰ στὴν ὁποία τοποθετεῖται. Ἔτσι σχηματίζεται μιὰ κλίμακα ὄντων ποὺ εἶναι μέσα καὶ σκοποὶ καὶ αὐτὴ εἶναι ὁ κόσμος ὁ ἴδιος στὴν ἀξιολογικὴ του ἐξέλιξη.¹⁾ Τὸ τελολογικὸ ἀντίκρουσμα τοῦ κόσμου, ποὺ στὸν Πλάτωνα²⁾ μονάχα διαγράφεται, παίρνει πρώτη φορὰ ἐδῶ μιὰ λογικὰ αὐστηρὴ διατύπωση.³⁾

§ 22. Ἀξιολογικὴ κλίμακα τῶν ὄντων ἢ ζωῆ. Ἀρχίζομε ἀπὸ τὰ κατώτερα ὄντα ποὺ δὲν ἔχουν αὐτοκινησία, δηλαδὴ ζωὴ καὶ ὄργανα ποὺ ἐνιαῖα τὴν ὑπηρετοῦνε, καὶ ὅλο ἀνεβαίνομε πρὸς ὄντα ποὺ ἔχουν ζωὴ καὶ αὐτοκινησία καὶ εἰδικὰ ὄργανα ποὺ τὴν ὑπηρετοῦνε, τὰ φυτὰ, τὰ ζῶα, ὁ ἄνθρωπος. Ζωὴ εἶναι αὐνοκινησία καὶ αὐτοκινησία ἔχουν τὰ ὄντα ποὺ μέσα τους κλείνουν τὴ δύναμη τῶν ἀλλοιώσεων, «τῆς αὐξήσεως καὶ τῆς φθίσεως».⁴⁾ Τὸ σημεῖο ὅμως ποὺ ἔτσι στὴ φύση χω-

1) Boutroux *Études d'histoire de la philosophie*. Aristote (1925) σ. 134.

2) Φίληβος 54 c: «Φημὶ δὴ . . . ἐκάστην . . . γένεσιν ἄλλην ἄλλης οὐσίας τινὸς ἐκάστης ἕνεκα γίνεσθαι, σύμπασαν δὲ γένεσιν οὐσίας ἕνεκα γίνεσθαι συμπάσης».

3) Windelband *Lehrbuch d. Geschichte d. Philosophie* (1921) § 13, 2 σελ. 117.

4) Περὶ ψυχῆς 413 a 21 «. . . διωρισθαι τὸ ἐμψυχον τοῦ ἀψύχου τῷ ζῆν. πλεοναχῶς δὲ τοῦ ζῆν λεγομένου, κἂν ἔν τι τούτων ἐνυπάρχῃ μόνον, ζῆν αὐτὸ φαιμεν, ὡς νοῦς, αἴσθησις, κίνησις καὶ στάσις ἢ κατὰ τόπον, ἔτι κινήσις ἢ κατὰ τροφήν καὶ φθίσιν τε καὶ αὐξήσιν, διὸ καὶ τὰ φύομενα πάντα δοκεῖ ζῆν· φαίνεται γὰρ ἐν αὐτοῖς ἔχοντα δύναμιν καὶ ἀρχὴν τοιαύτην, δι' ἧς αὐξήσιν τε καὶ φθίσιν λαμβάνουσι». 412 a 13: «ζωὴν δὲ λέγομεν τὴν δι' αὐτοῦ τροφήν τε καὶ αὐξήσιν καὶ φθίσιν».

ρίζεται τὸ ἀνόργανο ἀπὸ τὸ ὀργανικό, τὸ σημεῖο ὅπου ἀρχίζει ἡ αὐτοκινησία καὶ ἡ ζωὴ, δὲν εἶναι καὶ τόσο εὐκόλο νὰ χαραχτεῖ, γιατί ἡ κλίμακα τῶν ὄντων παρουσιάζεται μᾶλλον σὰ μιὰ συνέχεια.¹⁾ Μόνο ἐννοιολογικὰ ἡ διάκριση εἶναι καθαρή.

Ἡ ἀνόργανη φύση, κατώτερη στὴν Ἱεραρχία τῶν ὄντων, ὑπάρχει ὡς μέσο ποὺ ὑπηρετεῖ τὴν ὀργανικὴ φύση.²⁾ Ἀλλὰ καὶ μέσα στὴν ἐνόργανη φύση βασιλεύει ἡ ἴδια Ἱεραρχικὴ τάξη· οἱ ἀτελέστεροι ὀργανισμοὶ εἶναι μέσα γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῶν τελειότερων, τὰ φυτό ἀπάρχουν γιὰ τὰ ζῶα καὶ τὰ κατώτερα ζῶα ὑπάρχουν πάλι γιὰ τὰ ἀνώτερα.³⁾

Ὅσο προχωροῦμε καὶ γίνεται ἡ κίνηση καὶ ἡ ζωὴ πλουσιώτερη, λεπτότερη, τόσο καὶ τὰ μέσα ποὺ χρειάζονται γιὰ τὴν κίνηση καὶ γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ ὀργανισμοῦ γίνονται εἰδικώτερα καὶ ἀξιώτερα, τόσο τὰ ὄργανα ποὺ πραγματοποιοῦν τὶς κινήσεις ποὺ ὁ σκοπὸς τοῦ ὀργανισμοῦ χρειάζεται γίνονται τελειότερα· ἀνεβαίνομε ἔτσι μὲ τὴ διαφοροποίηση πρὸς ἀριώτερους ὀργανισμούς.

Τέτοια εἶναι ἡ θέση τοῦ ἀνόργανου καὶ ἐνόργανου κόσμου μέσα στὸ σύμπαν.

§ 23. Ψυχὴ καὶ σῶμα. Ὁργανισμὸς ὑπάρχει ὅπου καὶ ζωὴ. Ἀλλὰ ζωὴ εἶναι αὐτοκινησία. Καὶ ἡ αὐτοκινησία πάλι, σὺν κίνηση, προϋποθέτει πάντως δυὸ στοιχεῖα, τὸ κινοῦν καὶ τὸ κινούμενον· καὶ μάλιστα γιὰ νὰ ὑπάρχει αὐτοκινησία εἶναι ἀνάγκη καὶ τὰ δυὸ ταῦτα στοιχεῖα νὰ ἐνυπάρχουν στὸ ἴδιο ὄν. Ἔτσι καίθε ὄν ποὺ ζεῖ ἔχει δυὸ στοιχεῖα· τὸ κινοῦν ποὺ εἶναι ἡ ψυχὴ καὶ τὸ κινούμενο ποὺ εἶναι τὸ σῶμα.

Ἡ σχέση τῶν δυὸ στοιχείων τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος εἶναι ἀκριβῶς ἡ σχέση τῆς μορφῆς καὶ τῆς ὕλης.⁴⁾ Ἡ ψυχὴ σὺν ἐνέργεια

1) Περὶ ζῴων μορίων 681 α 13: «ἡ γὰρ φύσις μεταβαίνει συνεχῶς ἀπὸ τῶν ἀψύχων εἰς τὰ ζῶα...»

2) Περὶ ζῴων μορίων. 646 β 15: «... ὥστε τὴν μὲν τῶν στοιχείων ὕλην ἀναγκαῖον εἶναι τῶν ὁμοιομερῶν ἐνεκεν· ὕστερα γὰρ ἐκείνων ταῦτα τῇ γενέσει, τούτων δὲ τὰ ἀνομοιομερῆ». (Τέτοια εἶναι τὸ πρόσωπο, τὰ χέρια, δηλαδὴ τὰ ὀργανικὰ στοιχεῖα). Ross Aristotle (1937) σελ. 114 κ. ἑ.

3) Zeller, σ. 497 κ. ἑ., 553. Brandis ἐνθ. ἀν. I σ. 530.

4) Μεταφ. 1035 β 14: «ἐπεὶ δὲ ἡ τῶν ζῴων ψυχὴ (τοῦτο γὰρ οὐσία τοῦ ἐμψύχου) ἢ κατὰ λόγον οὐσία καὶ τὸ εἶδος καὶ τὸ τί ἦν εἶναι τῷ καιρῷ»

κινεῖ τὸ σῶμα.¹⁾ Κατὰ τὴν ψυχὴν, ὡς σκοπὸν, διαπλάσσεται τὸ σῶμα.²⁾ Μὲ τὴν ψυχὴν ἀρχίζει ἡ κίνησις, ἡ γένεσις, ἡ ζωὴ. Χωρὶς τὴν ψυχὴν ἡ ζωὴ παύει. Ἡ ψυχὴ, μὲ μίαν ἀριστοτελικὴν ἔκφραση, εἶναι ἡ ἐντελέχεια τοῦ σώματος.³⁾

Ψυχὴ καὶ σῶμα ὅμως εἶναι τὸ ἴδιο ὄν· μόνο γι' αὐτὸ καὶ τὰ φυτὰ, τὰ ζῶα καὶ ὁ ἄνθρωπος ἔχουν αὐθυπαρξία καὶ εἶναι ὄργανισμοί. Ὁ Ἀριστοτέλης γιὰ νὰ ἐκφράσῃ τούτη τὴν ἐνότητα ψυχῆς καὶ σώματος λέει «διὸ καὶ οὐ δεῖ ζητεῖν εἰ ἓν ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα, ὥσπερ οὐδὲ τὸν κηρὸν καὶ τὸ σχῆμα, οὐδ' ὅλως τὴν ἐκάστου ὕλην καὶ τὸ οὐ ὕλη»⁴⁾ ἢ ἀλλοιῶς «ὥσπερ ὁ ὀφθαλμὸς, ἡ κόρη καὶ ἡ ὄψις, καθεὶ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα τὸ ζῆον».⁵⁾ Μόνο ἓνας ἐννοιολογικὸς χωρισμὸς ψυχῆς καὶ σώματος εἶναι δυνατός· ἓνας ὑποστασιακὸς ποτέ. Δὲν εἶναι διαφορετικὲς οὐσίαι, ἀλλὰ δυὸ στοιχεῖα τῆς ἴδιας οὐσίας καὶ δυὸ ὄψεις τῆς.

Ἡ μορφή σὰν τὸ σχῆμα τοῦ κεριοῦ καὶ σὰν τὴν ὄψη εἶναι ἀσώματη, ἀύλη⁶⁾ ἐνέργεια, ποὺ παίρνει ὑπαρξὴ ὅταν συνδεθῇ μὲ τὴν ὕλη, ποὺ αὐτὴ ὑπάρχει πάλι ὡς δυνατότητα σχήματος καὶ ὄψης καὶ ποὺ ὡς πραγματικότητα παίρνει ὑπαρξὴ ταυτόχρονα μὲ τὴ μορφή, ὅταν συνδεθῇ μ' αὐτήν.

Σὰν καθεὶ δυνάμει ὄν, τὸ σῶμα ὑπάρχει μὲ τὴν τάση νὰ κινηθεῖ

σώματι. . . .». Ἐπίσης Μεταφ. 1043 α 34 : «καὶ ζῆον πότερον ψυχὴ ἐν σώματι ἢ ψυχὴ. αὕτη γὰρ οὐσία καὶ ἐνέργεια σώματός τινος. . . .» Ἐπίσης Περί ψυχῆς 414 α 12. . . . «ἢ δὲ ψυχὴ τοῦτο ᾧ ζῶμεν. . . . πρώτως, ὥστε λόγος τις ἂν εἴη καὶ εἶδος, ἀλλ' οὐχ ὕλη. . . .» Ross ἐνθ. ἀν. σελ. 134, Boutroux ἐνθ. ἀν. σελ. 155, Windelband ἐνθ. ἀν. § 93, 9 σελ. 124.

1) Περί ψυχῆς B, 1—412 β 15. Θεοδωρακοπούλου ἐνθ. ἀν. σ. 426.

2) Περί ζῴων μορίων 645 β 14 : «ἐπεὶ δὲ τὸ μὲν ὄργανον πᾶν ἐνεκά του, τῶν δὲ τοῦ σώματος μορίων ἕκαστον ἐνεκά του, τὸ δ' οὐ ἐνεκα πράξις τις, φανερόν ὅτι καὶ τὸ σύνολον σῶμα συνέστηκε πράξεώς τινος ἐνεκα πλήρους. . . ὥστε καὶ τὸ σῶμά πως τῆς ψυχῆς ἐνεκεν, καὶ τὰ μόρια τῶν ἔργων πρὸς ἀπέφυκτον ἕκαστον». Περί ψυχῆς 415 β 18 : «πάντα γὰρ τὰ φυσικὰ σώματα τῆς ψυχῆς ὄργανα. . . ὡς ἐνεκα τῆς ψυχῆς ὄντα».

3) Περί ψυχῆς 412 α 27 «ψυχὴ ἐστὶν ἐντελέχεια ἡ πρώτη σώματος φυσικοῦ δυνάμει ζῶην ἔχοντος».

4) Περί ψυχῆς 412 β 6.

5) Περί ψυχῆς 413 α 2.

6) Περί νεότητος 467 β 14 : «δῆλον ὅτι οὐχ οἷον τ' εἶναι σῶμα τὴν οὐσίαν αὐτῆς (τῆς ψυχῆς)».

κατὰ τὸ κινεῖν, ποῦ εἶναι ἡ ψυχὴ, νὰ γίνει τὸ μέσο τοῦ σκοποῦ ποῦ εἶναι ἡ ψυχὴ, νὰ φτάσει, συμπύκνοντας μὲ τὴ μορφή, στὴν ἐντελέχειά του. Φυσικά, σὰν σὲ κάθε ὄν, αὐτὴ ἡ σύμπτωση ἐμποδίζεται ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα καὶ τὸ τυχαῖο. Ἀνάμεσα στὸ «ἐξ ἀνάγκης» καὶ στὸ «οὐ ἔνεκα», στὸ αἷτιο καὶ στὸ συναίτιο, ὑπάρχει καὶ ἕδω ὁ ἴδιος ἀγῶνας.¹⁾

Πάντα μένει ὁμοῦς πρωτεύον τὸ οὐ ἔνεκα ἢ «κυρία φύσις» εἶναι ἡ ψυχὴ. Τέτοια εἶναι ἡ ψυχὴ, ἅμα τὴ θεωρήσουμε σὰν ἐντελέχεια τοῦ σώματος. «Ψυχὴ ἔστιν, ἐντελέχεια ἢ πρώτη σώματος φυσικοῦ, δυνάμει ζωὴν ἔχοντος».²⁾

§ 24. Ἐσωτερικὴ διάρθρωση τῆς ψυχῆς. Ἀλλὰ εἶδαμε ὅτι ἡ τεολογικὴ θεώρηση τῶν ὀργανικῶν ὄντων εἶναι τοῦλάχιστον διπλή. Ἀντικρούσαμε τὴν ψυχὴ σὰ μορφή τοῦ σώματος, χωρὶς καμμιὰν ἄλλη εἰδικώτερη διάκριση. Ἀλλὰ δὲν μπορεῖ ἡ ἴδια τούτη ψυχὴ νὰ νοηθεῖ καὶ ὡς ὕλη μιᾶς ἀνώτερης μορφῆς, ὡς μέσο ἑνὸς ὑπέροχου σκοποῦ ποῦ ὑπάρχει πέρα ἀπ' αὐτήν; Δὲ θὰ πρέπει καὶ ἡ ψυχὴ νὰ πᾶρει μιὰ θέση στὴν Ἱεραρχία τοῦ σύμπαντος; Ἀλλὰ ἡ ψυχὴ, ὅπως καὶ ἕθε ὀργανικὴ ἐνότητα, εἶναι ἕνας μικρὸς κόσμος. Ἄρα γε δὲ θὰ ὑπάρχει καὶ μέσα στὴν ψυχὴ, ὅπως στὸ μεγάλο κόσμον, ἕνα σύστημα μέσων καὶ σκοπῶν, ποῦ θὰ ἀποτελεῖ καὶ τὴν τάξη τῶν στοιχείων τῆς; Θὰ γυρέψουμε λοιπὸν μιὰν Ἱεραρχία καὶ μέσα στὴν περιοχὴ τῆς ψυχῆς, ποῦ θὰ εἶναι βέβαια παράλληλη μὲ τὴν ἐπιλληλία τῶν ὀργανικῶν μορφῶν, ἀφοῦ ἡ ψυχὴ εἶναι ἀκριβῶς ἡ μορφή τῶν ὀργανισμῶν.

Ἄν τὰ φυτὰ ὑπηρετοῦνε τὰ ζῶα, τότε καὶ οἱ ψυχικὲς ιδιότητες ποῦ ἀνήκουν στὰ φυτὰ θὰ ὑπηρετοῦν τὶς ψυχικὲς ιδιότητες ποῦ ἀνήκουν στὰ ζῶα. Ψυχικὴ ιδιότητα γενικὴ καὶ ἕθε ὀργανισμοῦ εἶναι ἡ θρεπτικὴ. Εἶναι ἡ τάση πρὸς αὔξηση καὶ διατήρηση, ποῦ χωρὶς αὐτὴν ὀργανισμὸς δὲ νοεῖται. Ἡ θρεπτικὴ μορφή τῆς ψυχῆς εἶναι σκοπὸς τοῦ σώματος· εἶναι ἡ ψυχὴ, ὅπως ὑπάρχει σὲ κάθε ὀργανισμὸ καὶ στὰ φυτὰ ἀκόμα. Στὰ ζῶα ὁμοῦς γενικὰ ἡ ψυχὴ εἶναι καὶ ὀρε-

1) Περὶ ψυχῆς 416 α 9: «δοκεῖ δὲ τισιν ἢ τοῦ πυρός φύσις ἀπλῶς αἷτιο τῆς τροφῆς καὶ τῆς αὔξεσως εἶναι... τὸ δὲ συναίτιον μὲν πως ἔστιν, οὐ μὴν ἀπλῶς γε αἷτιον, ἀλλὰ μᾶλλον ἢ ψυχὴ». Δὲς καὶ Zeller σελ. 491.

2) Δὲς πρὸ πάνω σελ. 113 σημ. 3 καὶ § 13 σελ. 125.

κτικὴ ἢ ἀλλοιῶς καὶ αἰσθητικὴ. Ὅπου ὑπάρχει αἴσθησις, ἐκεῖ ὑπάρχει καὶ ὄρεξις μετὰ τὴν μορφήν τῆς ἐπιθυμίας. Ἡ αἴσθησις ξεχωρίζει πάντα τὸ εὐχάριστο ἀπὸ τὸ δυσάρεστο, ἢ τὸ ἀναγκαῖο ἀπὸ τὸ ἐπικίνδυνον καὶ ἀμέσως τότε γεννιέται ἡ ἐπιθυμία γιὰ τὸ εὐχάριστο ἢ τὸ ἀναγκαῖο.¹⁾ Ὅλα τὰ ζῶα ἔχουν ψυχὴ αἰσθητικὴ, καὶ ἐπιθυμητικὴ καὶ βέβαια καὶ θρεπτικὴ, γιὰτὶ οἱ κατώτερες μορφές μπορεῖ νὰ νοηθοῦν χωρὶς τίς ἀνώτερες, ἀλλὰ οἱ ἀνώτερες εἶναι ἀσύλληπτες χωρὶς τίς κατώτερες.²⁾

Μερικὰ ζῶα ἀνώτερα κοντὰ σὲ ὅλες αὐτὲς τίς μορφές ἔχουν καὶ τὴν κινήτικη. Ἐδῶ δὲ φαίνεται βέβαια πῶς οἱ κατώτερες ψυχικὲς μορφές ὑπηρετοῦν τὴν κινήτικη, ἂν καὶ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ὑποστηρίξει πῶς ἐλοκληρώνεται καὶ ἐδῶ ἡ ζωὴ μετὰ τὴν κίνηση καὶ πῶς θρέψη καὶ αἴσθησις δίνονται ἀπὸ τὴ φύση σὲ ὠρισμένα ζῶα μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ κινήτικη λειτουργία· ἡ ἀξιολογικὴ ἐπαλληλία ὑπάρχει ὅμως καθαρὰ στὰ ἔμψυχα ὄντα. Ὅσα ἔχουν τὴν κινήτικη δύναμη, καὶ πολλὰ ζῶα δὲν τὴν ἔχουν, στέκονται σὲ ἀνώτερη τελολογικὴ βαθμίδα ἀπὸ τὰ ἀκίνητα. «Τελευταῖον δὲ καὶ ἐλάχιστα (ζῶα) λογισμὸν καὶ διάνοιαν» (ἔχουσιν).³⁾ Αὕτὴ εἶναι ἡ πιὸ ψηλὴ βαθμίδα.

Ὅλες οἱ ψυχικὲς λειτουργίες, ὅλη ἡ ψυχὴ ὑπάρχει τελικὰ γιὰ τὴ διάνοια. Ὅχι μόνο τὰ ὄντα ποὺ δὲ φτάνουν στὴ διάνοια, στὴν ὑψηλότερη τούτῃ ψυχικὴ μορφή βρίσκονται χαμηλότερα στὴν ἱεραρχία τῶν ὄντων, ἀλλὰ καὶ μέσα στὸ ἀνώτερο ὄν, ποὺ συγκεντρώνει ὅλες τίς μορφές τῆς ψυχικῆς ζωῆς ἀναγκαστικά, ἀφοῦ οἱ ἀνώτερες δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξουν χωρὶς τίς κατώτερες, οἱ ψυχικὲς μορφές εἶναι ἱεραρχημένες, ἢ μιὰ ὑπηρετεῖ τὴν ἄλλη, καὶ ὅλες τελικὰ ὑπηρετοῦν τὴ διάνοια. Θὰ μπορούσε νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι ἡ ἐντελέχεια τῆς ψυχῆς τῶν ὄντων ποὺ ἔχουν φτάσει στὴν ἀνώτατη ὀργανικὴ μορφή ζωῆς εἶναι ἡ διάνοια. Ἐδῶ πιά ὅλη ἡ ψυχὴ εἶναι ὅλη καὶ ἡ διάνοια μορφή της.

1) R o s s ἐνθ. ἀν. σελ. 129 κ. ἐ. Θ ε ο δ ω ρ α κ ό π ο υ λ ο υ ἐνθ. ἀν. 440.

2) Περὶ ψυχῆς 414 β 29: «ἀεὶ γὰρ ἐν τῷ ἐφεξῆς ὑπάρχει δυνάμει τὸ πρότερον ἐπὶ τε τῶν σχημάτων καὶ ἐπὶ τῶν ἐμψύχων, οἷον ἐν τετραγώνῳ μὲν τρίγωνον, ἐν αἰσθητικῷ δὲ τὸ θρεπτικόν. . . ἀνευ μὲν γὰρ τοῦ θρεπτικοῦ τὸ αἰσθητικὸν οὐκ ἔστιν». Θ ε ο δ ω ρ α κ ό π ο υ λ ο υ ἐνθ' ἀν. σελ. 440.

3) Περὶ ψυχῆς 415 α 7.

Τὰ ζῶα φτάνουν στίς τελειότερες μορφές των .στην κίνηση, στην αἴσθηση, στίς ποικίλες ψυχικές λειτουργίες ποὺ εἶναι συνυφασμένες μὲ τὴν αἰσθητὴ ψυχὴ, τὴν ἀνάμνηση ἴσως καὶ τὴ φαντασία.¹⁾ Μονάχα ὅμως ὁ ἄνθρωπος κατέχει τὸ λογισμό, τὸ νοῦ καὶ τὴ διάνοια, γιατί ἐδῶ αὐτὰ τὰ δύο σημαίνουν τὸ ἴδιο.²⁾ Γι' αὐτὸ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἡ κορυφὴ τῶν ἄλλων ὄντων, ὁ σκοπὸς καὶ ὁ λόγος τῆς ὑπαρξῆς των³⁾ καὶ ἡ ψυχὴ του ἡ ἐντελέχεια τῆς ψυχῆς γενικὰ τῶν ὀργανικῶν ὄντων.

Ἔτσι γενικὰ τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς τῆς ἴδιας ἡ ἐντελέχεια εἶναι ὁ νοῦς.

§ 25. Θνητὴ καὶ ἀθάνατη ψυχὴ. Ἡ ψυχὴ συνυπάρχει μὲ τὸ σῶμα· ἡ ψυχὴ συνυπάρχει μὲ τὸ νοῦ· ἀλλὰ ὁ νοῦς δὲ συνυπάρχει μὲ τὸ σῶμα, δὲν εἶναι στοιχεῖο τοῦ ζωϊκοῦ ὀργανισμοῦ. Ἡ ψυχὴ ὑπερβαίνει τὴν ὑπόστασή της ὡς μορφή τοῦ ζωϊκοῦ ὀργανισμοῦ καὶ εἶναι κατὰ μιὰν ἄλλη τῆς λειτουργίᾳ φορέας τοῦ νοῦ. Ὅπως στὸν Πλάτωνα, ἔτσι καὶ στὸν Ἀριστοτέλη ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ σταυροδρόμι ὅπου συναντιοῦνται καὶ συμπλέκονται ἰδεατὸ καὶ πραγματικὸ. «Ἔοικε ψυχῆς γένος ἕτερον εἶναι, καὶ τοῦτο μόνον ἐνδέχεται χωρίζεσθαι, καθάπερ τὸ αἶδιον τοῦ φθαρτοῦ».⁴⁾ Ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατη καὶ θνητὴ μαζί· θνητὴ ὅσο εἶναι μορφή τοῦ σώματος, ἀθάνατη ὅσο εἶναι νοῦς.⁵⁾ Θνητὸ εἶναι

1) Zeller σ. 545, σημ. 2, 566, Ross ἐνθ. ἀν. σελ. 142, ἐσοδωρακόπουλου σ. 440.

2) Περὶ ψυχῆς 429 α 23 «λέγω δὲ νοῦν ὃ διανοεῖται καὶ ὑπολαμβάνει ἡ ψυχὴ».

3) Πολιτ. 1256 β 15 «Ὡστε ὁμοίως δῆλον ὅτι καὶ γενομένοις αἰητέον τὰ τε φυτὰ τῶν ζῴων ἕνεκεν εἶναι καὶ τὰλλα ζῶα τῶν ἀνθρώπων χάριν, τὰ μὲν ἡμερᾶ καὶ διὰ τὴν χρῆσιν καὶ διὰ τὴν τροφήν, τῶν δ' ἀγρίων, εἰ μὴ πάντα ἀλλὰ τὰ γε πλεῖστα, τῆς τροφῆς καὶ ἄλλης βοηθείας ἕνεκεν, ἵνα καὶ ἐσθῆς καὶ ἄλλα ὄργανα γίνηται ἐξ αὐτῶν. εἰ οὖν ἡ φύσις μηθὲν μῆτε ἀτελὲς ποιεῖ μῆτε μάτην, ἀναγκαῖον τῶν ἀνθρώπων ἕνεκεν αὐτὰ πάντα πεποιημένα τὴν φύσιν».

4) Περὶ ψυχῆς 413 β 25.

5) Περὶ ζῴων γενέσεως II β—736 β 21 «ἔτι μὲν τοίνυν οὐχ οἶον τε πάσαις τὰς ψυχάς, [δηλ. τὰ εἶδη τῆς ψυχῆς] προὑπάρχειν, φανερόν ἐστιν ὅτι τῶν τοιούτων. ὅσων γὰρ ἐστὶν ἀρχῶν ἡ ἐνέργεια σωματικὴ, δῆλον ὅτι ταύταις ἀνεῖν σώματος ἀδύνατον ὑπάρχειν, οἶον βαδίζειν ἀνεῖ ποδῶν ὥστε καὶ φύσιν

τὸ ἄλογο τῆς στοιχεῖο, «τὸ δὲ λόγον ἔχον» ἀθάνατο.¹⁾ Κάθε τι ποὺ εἶναι συνυφασμένο μὲ τὴν αἴσθησις εἶναι θνητὸ καὶ ἄλογο καὶ ἀνήκει στὴν ψυχὴ, ποὺ εἶναι ἡ ἐντελέχεια τοῦ σώματος. Κάθε τι ποὺ ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν αἴσθησις καὶ ἔτσι δὲν κοινωνεῖ μὲ τὴ «σωματικὴ ἐνέργεια», ἔχει λόγον, εἶναι ἀθάνατο καὶ δὲν ἀνήκει στὴν ψυχὴ ὡς ἐντελέχεια τοῦ σώματος, ἀλλὰ εἶναι τὸ ὑπερβατικὸ τῆς τέλος· «θεῖον ὁ νοῦς πρὸς τὸν ἄνθρωπον».²⁾ εἶναι τὸ οὐ ἔνεκα τῆς ὑπαρξοῦς καὶ τῆς ἄλλης ψυχῆς καὶ τοῦ ὕλικου κόσμου ὀλόκληρου. Ὁ νοῦς εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὴ σωματικὴ ἐνέργεια, γιατί ὑπαρξή του εἶναι ἡ νόησις τοῦ νοητοῦ. Ὁ νοῦς στρέφεται πρὸς τὰ καθόλου³⁾ καὶ τὰ καθόλου εἶναι νοητὰ καὶ ἐπομένως ἐνυπάρχουν στὴν ψυχὴ. «Ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν ἀνευ ὕλης τὸ αὐτὸ ἔστι τὸ νοοῦν καὶ τὸ νοούμενον».⁴⁾ Μὲ αὐτὸ τὸν ταυτισμὸ ὁ νοῦς κλείνεται στὸν ἑαυτὸ του, γίνεται αὐταρκὸς ἀπὸ τὴν αἴσθησις καὶ ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὰ πάθη καὶ τὴ φθορὰ τοῦ σώματος.

§ 26. Ὁ νοῦς καὶ ἡ σχέση του μὲ τὸ θεῖο. Δὲν μπορεῖ ὅμως νὰ σταματήσωμε ἐδῶ. Ὁ νοῦς εἶναι οὐσία· καὶ σὰν οὐσία ἔχει τὴν ὕλη του καὶ τὴ μορφή του· ὡς ὄλο ἔχει καὶ ὁ νοῦς τὸ σκοπὸ ποὺ ἀποτελεῖ τὴν ἐντελέχειά του.⁵⁾ Ὑπάρχει στὸ νοῦ τὸ κινοῦν καὶ τὸ κινούμενο, ὁ δυνάμει νοῦς καὶ ὁ νοῦς ἐνεργεία, ὁ παθητικὸς νοῦς καὶ ὁ νοῦς σὰν καθαρὴ ἐνέργεια.⁶⁾ Τὸ τρίτο ποὺ προκύπτει ἀπὸ αὐτὴ τὴ σύνθεσις εἶναι ἡ πραγματικὴ νόησις τῆς συγκεκριμένης ψυχῆς. Στὸ τρίτο τοῦτο συνδέονται οἱ ὑποκειμενικὲς δυνατότητες τῆς συνείδησις μὲ τὸ

εἰσιέναι ἀδύνατον λείπεται δὲ τὸν νοῦν μόνον θύραθεν ἐπεισιέναι καὶ θεῖον εἶναι μόνον».

1) Ἡθ. Νικ. 1102 β 28, Πολιτ. 1334 β 19. «Τῆς ψυχῆς ὁρῶμεν δύο μέρη τό τε ἄλογον καὶ τὸ λόγον ἔχον καὶ τὰς ἕξεις τούτων δύο τὸν ἀριθμόν, ὧν τὸ μὲν ἔστιν ὄρεξις, τὸ δὲ νοῦς».

2) Ἡθ. Νικ. 1177 β 30.

3) Περὶ ψυχῆς 417 β 22 «... ἡ δ' ἐπιστήμη τῶν καθόλου».

4) Περὶ ψυχῆς 430 α 2.

5) Περὶ ψυχῆς 430 α 10: «ἐπεὶ δ' ὡσπερ ἐν ἀπάσῃ τῇ φύσει ἔστι τι τὸ μὲν ὕλη ἐκάστῳ γένει (τοῦτο δὲ ὁ πάντα δυνάμει ἐκεῖνα) ἕτερον δὲ τὸ αἷτιον καὶ ποιητικόν, τῷ ποιεῖν πάντα, οἷον ἡ τέχνη πρὸς τὴν ὕλην πέπονθεν, ἀνάγκη καὶ ἐν τῇ ψυχῇ ὑπάρχειν ταύτας τὰς διαφοράς».

6) Windelband ἔνθ. ἀν. § 13, 10 σελ. 126, Γεωργούλη Εἰσαγωγή στὴν πρώτη φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλη (1935) σ. LXXIX.